

УДК 331.522.4

Карпенко Наталія Володимирівна

Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

Анотація. У статті висвітлено теоретико-методологічні підходи до визначення людського потенціалу. Проаналізовано основні проблеми розвитку людського потенціалу в сучасних умовах соціально-економічної нестабільності. Досліджено показники, що впливають на рівень розвитку людського потенціалу в Україні.

Ключові слова: людський потенціал, людський розвиток, розвиток людського потенціалу, соціально-економічний розвиток, демографічні проблеми.

Karpenko Natalia

Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine

PROBLEMS OF HUMAN DEVELOPMENT IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

Abstraction. The article deals with theoretical-methodological approaches to definition of human potential. The basic problems of human development in modern conditions of socio-economic instability. Examines the factors influencing the level of human development in Ukraine.

Keywords: human potential, human development, development of human potential, socio-economic development, demographic problems

За сучасних умов розвитку економіки загально визнаним стає розуміння того, що основним багатством будь-якої країни є люди, а саме – людський

потенціал. Звідси ключове завдання будь-якого суспільства – створення умов для розкриття та розвитку потенціалу людини.

Розвиток людського потенціалу є фундаментом для соціально-економічного прогресу суспільства. Створення умов для реалізації людського потенціалу обумовлює стратегічний успіх як для окремо взятої організації, так і для соціально-економічного зростання країни в цілому.

В силу того, що на сьогоднішній день в українській науці не існує єдиного підходу до визначення категорії «розвиток людського потенціалу», є необхідність узагальнити результати відповідних досліджень, проаналізувати ряд наукових робіт, що стосуються даної проблематики.

Розвиток людського потенціалу є предметом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: О. Амоша, В. Близнюк, О.Бузгалін, І. Бобух, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, О. Грішнова, С.Дятлов, Т. Заславська, Ю. Корчагін, Ю. Латов, Е. Лібанова, Л. Нестеров, О.Новіков, В. Марцинкевич, З. Пушкар, І. Соболева, О. Стефанишин, В.Тарасевич, В. Федулова та ін.

Аналіз матеріалів за дослідженнями цієї багатогранної проблеми показав, що, незважаючи на значні досягнення в теорії і практиці управління процесами розвитку людського потенціалу суспільства, багато питань ще потребують свого вирішення.

Перш за все необхідно визначитися та співвіднести такі, на перший погляд, тотожні поняття, як *робоча сила*, *трудові ресурси*, *трудовий потенціал*, *людський капітал*, *людський розвиток*. Всі вони вбачають людину основним фактором економічного прогресу, але мають також принципові відмінності між собою.

Людський потенціал – сукупні можливості населення до економічної, соціальної, інноваційної діяльності, підтримки необхідного рівня здоров'я і моральності, постійного розвитку навиків і здібностей, засвоєння і продукування нових знань і технологій, соціальної взаємодії і взаєморозуміння.

Людський капітал – реалізований людський потенціал, вартісна оцінка можливостей і здібностей населення та їх здатність приносити дохід.

Людський розвиток – умови для відтворення, формування, розвитку, підвищення і реалізації людського потенціалу.

Трудовий потенціал – складова людського потенціалу, інтегральна здатність населення до трудової, інноваційної та підприємницької діяльності.

Трудові ресурси – сукупність робочої сили з певним рівнем кваліфікації та професійної підготовки.

Робоча сила – економічно активна частина населення.

На рисунку 1 приведені схематичні співвідношення цих понять і категорій.

Рис. 1. Співвідношення основних понять щодо визначення ролі людини в соціально-економічному розвитку [1, с. 30]

Латинський термін *potential* означає дослівно «можливий у разі виконання (існування чи наявності) необхідних умов». У вузькому розумінні «потенціал» можна трактувати як синонім можливостей, які можуть реалізуватися для певної сфери діяльності. У розширеному тлумаченні «потенціал» означає «джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути приведені в дію, використані для вирішення певного завдання або досягнення певної мети». Таким чином, у загальному сенсі потенціал – це наявність

якогось ресурсу, який за певних можливості й обставин може бути перетворений на корисну роботу, корисний результат [2, с. 57].

Опираючись на концепцію розвитку людського потенціалу, яка поєднує інструментальний та соціальний напрями визначення місця людини в економічному житті, можна побачити, що категорія «людський потенціал» відображає набагато ширшу сферу суспільних відносин ніж людський капітал та інші суміжні поняття.

Колектив авторів на чолі з С. Мочерним розглядають людський потенціал у контексті надбання нації. Людський потенціал розуміють як рівень втілених у людині природних здібностей, талантів, рівня освіти, кваліфікації та їх здатності давати дохід. Вплив людського потенціалу на процес економічного зростання здійснюється через використання людських ресурсів (кількості, кваліфікації, якості менеджменту, вартості робочої сили) та ресурсу знань (суми наукової, технічної та іншої інформації). Нейтралізувати ж дію людського потенціалу на економічне зростання в країні, на думку автора, можуть несприятливі економічні та соціальні умови в країні, відсутність коштів для людського вдосконалення та реалізації на практиці людських ресурсів і ресурсів знань [3, с. 216].

На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства можна стверджувати, що людський потенціал виступає істинним багатством країни, регіону, організації. Розвиток людського потенціалу сприяє переходу економіки на інноваційний шлях розвитку.

Головними проблемами, що перешкоджають розвитку людського потенціалу, є:

- ✓ низька тривалість життя і висока смертність населення;
- ✓ низький рівень фізико-психічного здоров'я населення під впливом соціальних і екологічних чинників;
- ✓ важке економічне становище дітей, молодих сім'ї та молоді як основних елементів людського потенціалу;

- ✓ негативні тенденції, пов'язані з практичним застосуванням науково-технічних досягнень;
- ✓ нове культурне середовище, що оточує молоді покоління.

Частково ці проблеми пов'язані з об'єктивним ходом цивілізаційного процесу, частково – вони специфічні в умовах нашої країни. Розглянемо проблеми розвитку людського потенціалу більш докладно.

Стан здоров'я і тривалість життя населення – одна з найважливіших складових людського потенціалу і, водночас, одна з найбільших проблем на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Сформована демографічна ситуація, оцінюється фахівцями як кризова. Починаючи з 1991 року смертність населення перший раз з часу закінчення Великої Вітчизняної війни, перевищила народжуваність. За часів незалежності України чисельність населення скоротилася з 51,94 млн. осіб у 1991 році до 42,58 млн. осіб у 2017 році [4], іншими словами депопуляція населення України за 1991-2017 роки склала – 9,4 млн. осіб.

Триває зростання відсоткової частки пенсіонерів над часткою молоді. Найбільш яскраво ця тенденція виражена в селах, де люди пенсійного віку зазвичай становлять більшу частину жителів. Така ситуація стала наслідком вимирання села і триваючими процесами урбанізації.

Не дивлячись на те, що останні 3 роки (2015-2017 р.р.) зростає чисельність населення, яке досягло пенсійного віку, тривалість життя в Україні є дуже низькою порівнянно з економічно розвиненими країнами. У 2016 р. тривалість життя в Україні склала 71,7 р., чоловіків – 66,7 р., жінок – 76,5 р. Найбільша в Європі різниця між чоловіками та жінками – майже 10 років.

Основними причинами низької тривалості життя є:

- вкрай висока смертність від хвороб, пов'язаних з системою кровообігу. У 2016 р. із 583,6 тис.осіб померлих – 67,2 % (392,3 тис.ос) через хвороби системи кровообігу; через онкозахворювання – 13,5% [4];
- велика смертність в результаті нещасних випадків і вбивств (АТО), а також самогубств, особливо в працездатному віці - 5,4 %;

- велика кількість смертей, пов'язаних з хворобами органів травлення (3,8%), дихання (2,4%) і інфекційними хворобами (1,6%) [4].

Крім високої смертності, особливу тривогу викликає психічний стан здоров'я населення, обумовлений низьким рівнем культури, відсутністю в масовій свідомості установок на здоровий спосіб життя, поганою інформованістю населення. Внаслідок чого спостерігається високе число хворих на алкоголізм і наркоманію, а також люди страждають від різних психічних розладів.

Безпосередній вплив на людський потенціал справляють соціально-екологічні чинники. Гостра психологічна і соціальна ситуація пояснюється двома групами факторів:

- вплив на психічні явища через зрушення в фізіологічних процесах;
- вплив на психіку людини за допомогою зміни соціально-економічних умов.

До основних факторів в першій групі відносять явища гіпоксії, дія різних речовин, які отруюють атмосферу, погана якість води, харчування і т.д. У ролі найбільш важливих факторів другої групи виступає: низький рівень життя, безробіття, відсутність впевненості в завтрашньому дні, збільшення потоку міграції (особливо з Криму та Донбасу), труднощі, пов'язані з отриманням освіти, висока вартість відпочинку, дозвілля і т.д.

Здоров'я населення безпосередньо пов'язане з постійним погіршенням екологічної ситуації в країні, обумовленої техногенними змінами довкілля і фізичними змінами умов середовища життєдіяльності (кліматичні зміни, радіаційні забруднення, високе електромагнітне випромінювання, шуми, вібрації та ін.). Додаткову небезпеку становить низький рівень моніторингу за екологічно небезпечними для людини явищами навколишнього середовища і похідними від неї показниками стану здоров'я населення.

Як не дивно, але у 21 столітті соціально-економічні показники, що характеризують становище дітей за сукупністю параметрів виявилися несприятливими. Занепокоєння викликає висока, в порівнянні із західними

країнами, дитяча смертність: у 2016 р смертність дітей до 1 року склала – 7,4 на 1000 народжених [4], в той час, як в країнах Західної Європи цей показник в 2-2,5 рази нижче.

Продовжує збільшуватися число дітей, які страждають хронічними захворюваннями, захворюваннями центральної нервової системи, системи травлення, кровоносної системи, онкологічними захворюваннями і захворюваннями опорно-рухового апарату. Фахівці свідчать, що при вступі до школи різноманітні відхилення у стані здоров'я має кожна 3–4 дитина, а до кінця навчання (у 9 класі) – уже кожен другий учень. Серед підлітків здоровими можна вважати лише 20 %. Низький рівень життя веде до значного погіршення якості харчування дітей, до їх переходу на вуглеводневу модель харчування, а це буде негативно позначатися як на фізичному так і на психічному здоров'ї дітей. Особливою соціальною проблемою розвитку людського потенціалу є бездоглядність і, як наслідок дитяча злочинність.

Висока динамічність і ступінь складності, а також не впевненість в завтрашньому дні робить особливо складною проблему освоєння молодими людьми культурного і соціального середовища. Накладення загальноцивілізаційних негативних тенденцій на специфічні українські труднощі подвійно посилює молодіжну проблематику. Серйозною проблемою розвитку людського потенціалу є профорієнтація і працевлаштування молоді. В системі освіти і профпідготовки зараз відбуваються суттєві зміни, що негативно позначаються на даній групі населення. З 2000-х років спостерігається різке скорочення числа робочих спеціальностей та зменшення кількості навчальних закладів.

За перше півріччя 2017 р. найвищий рівень безробіття (за методологією МОП) спостерігався саме серед молоді віком 15–24 роки (19,9% - у % до кількості економічно активного населення вікової групи) [4]. Зберігається великий розрив між ринком освітніх послуг та ринком праці.

У нас існує невтішна тенденція: 65% українців, які працюють за спеціальністю, хочуть змінити професію. При цьому 32% українців взагалі не

працювали за спеціальністю, а 15% – мали такий досвід, однак змінили роботу. Тобто майже половина жителів України не знайшла собі місця в професії, яку опанувала в університеті.

Значний і, на жаль, не завжди позитивний вплив на людський потенціал відіграють науково-технічні досягнення і засоби масової інформації. В умовах постійної конкурентної боротьби і відсутності дієвих інструментів правового контролю, а також морального самоконтролю, засоби масової інформації часто маніпулюють як індивідуальною, так і колективною свідомістю та поведінкою.

Також можна відзначити негативні тенденції пов'язані з практичним застосуванням та розвитком комп'ютерних технологій. Сьогодні збільшується чисельність людей, які надмірно захоплюються комп'ютерними іграми і використанням соціальних мереж. За таких умов різко збільшується число так званих комп'ютерних аддиктів.

Криза соціально-трудової сфери призводить до прямого та непрямого вимивання людського потенціалу. Підсилюються соціальне розшарування і нерівність, накопичуються суперечності у сфері відтворення робочої сили.

Якщо перед розпадом СРСР Україна поступалася у найважливіших параметрах розвитку лише країнам «золотого мільярда», а серед 15 республік СРСР була найбільш розвиненою, то нині її випереджає вже приблизно три чверті населення планети [5, с. 309].

Економічна ситуація, що склалася в Україні, є несприятливою на сьогоднішній день для розвитку, реалізації, а іноді для збереження на колишньому рівні людського потенціалу. За підсумками 2016 р. Україна посіла 84-е місце з 188 країн за Індексом людського розвитку (ІЛР), який щороку формується під егідою Програми розвитку ООН (ПРООН), що на 3 пункти нижче порівняно з попереднім результатом. З 1990 року показники ІЛР підвищилися на 5,2 %; тривалість життя при народженні зросла на 1,3 року, середня тривалість навчання збільшилася на 2,2 року, а очікувана тривалість навчання — на 2,9 року; ВВП на душу населення знизився на 31,9 %. Разом із цим, результати України залишаються нижчими за середні показники країн, що

належать до групи з високим рівнем людського розвитку, і нижчими за середні показники по країнах Європи і Центральної Азії [6]. А відповідно до рейтингу World Happiness Report 2017, Україна визнана найнещаснішою країною Європи.

Усі ці факти свідчать про те, що на даний час у нашій країні підірвано процес накопичення людського потенціалу. Ситуацію можна змінити завдяки самоорганізації населення, підтриманої цілеспрямованою взаємодією всіх суб'єктів соціального розвитку суспільства, спрямувавши зусилля на збереження та розвиток людського потенціалу.

Таким чином, вивчення проблем розвитку людського потенціалу потребує комплексного підходу. Подальше дослідження чинників, які впливають на формування людського потенціалу суспільства, дозволить окреслити основні напрямки розвитку досліджуваної проблематики.

Список використаних джерел:

1. Мартинова Л.Б. Людський потенціал та його значення у соціально-економічному розвитку країни // International Scientific and Practical Conference “WORLD SCIENCE” № 2(6), Vol. 2, February 2016. – с. 29-32.
2. Козарезенко Л.В. Державне регулювання розвитку людського потенціалу в контексті політики підвищення якості життя населення // Економіка розвитку - № 1 (69), 2014. – с. 55-63.
3. Економічна енциклопедія: у 3 т. / гол. ред. Б. Д. Гаврилишин. – К.: Вид. центр Академія, 2002. – Т. 3 / відп. ред. С. В. Мочерний. – 2002. – 951 с.
4. Офіційний сайт державної служби статистики України.– [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Квітка А.В. Розвиток людського потенціалу як пріоритетний напрям економічного розвитку // Вісник Національного університету Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - № 2 (13) 2013, с. 308-310.
6. Доповідь ПРООН – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/4089-dopovid-proon-ukraina-zainiala-84-e-mistse-sered-188-krain-svitu>